

לפי זה מבואר שרוב סחורה אכן לא נתחרט מעיקרא ולא איבד שכרו, גם לאחר שמצא פתח. ונראה לבאר סברת הרב זצ"ל שנקט שהפתח והחרטה תרי מיילי גינהו, ובפתח סתם אין חרטה דמעיקרא. ועל כן נמנע מהתירוץ הנ"ל. אבל אם היינו אומרים [כפי שצדד בעצמו שם בתחילת הדברים] שהפתח כשלעצמו אינו התר אלא רק מהוה סיוע לחרטה שעל ידו מתחרט הנודר על הגדר באופן המסויים שמביאו לידי צער וכד', אבל עיקר ההתר הוא משום החרטה [ובזה יש להבין לשונות רבים בראשונים המורים שהפתח זקוק לחרטה; כן יש לשמוע מפשטיות לשון הרמב"ן ריש מטות: 'כי בבואו לב"ד וימצאו לו פתח ונחם עליו'. וכ"מ מפשט לשונות הרמב"ם שבועות רפ"ו ורש"י כה: (ד"ה פותחין) כת. (ד"ה רב אשי) והתוס' כ. (ד"ה ומחמירין) כה: (סד"ה נדר טעות) והרשב"א שם והרא"ש בפירושו שם (ד"ה ושאר) ובדף כו: (ד"ה וסיפא) ובגזיר יא: ובתשובתו יג, ומהשו"ע רכח, א ובהגר"א, וכן לשון הט"ז (ביו"ד שכג סק"ב) כמה פעמים 'פתח של חרטה' הגם שכל דבריו שם בדין 'פתח' ולא ב'חרטה' – הרי שלעולם צריך חרטה], א"כ י"ל שאפילו אם באותה שעת כעס, אילו היינו מביאים לידיעתו שיצטער על כך בעתיד, היה חוזר ומחזק דבריו ונודר אף על דעת כן, אך זה נחשב כמו נדר נוסף, אבל כיון שבפועל לא היה מודע לכך באותה שעה, הרי יש כאן מצב חדש ודי בו להוות פתח כיון שהפתח אינו מועיל כשלעצמו להיות כמו טעות אלא הוא מהוה עילה לחרטה, לומר שאני מתחרט על הגדר בגלל דבר מסוים שאיני רוצה בו. ומה שהקשה שם א"כ משכחת לה נדר שאין לו שאלה, ע"י שיבטל מעיקרא את כל הפתחים האפשריים. ועוד, הלא כל נודר הריהו כאומר בפירוש שרוצה בקיום הגדר אף אם אח"כ יתחרט – נראה כיון שסו"ס כעת הוא מרגיש בצערו יותר מהרגשתו בשעת הגדר, די בכך להוות פתח הגורם לחרטה גמורה. שו"ר עיקר הסברא והתירוץ בדברי הרב בעצמו במקום אחר (הליכות שלמה מועדים-א' שלמי נדר טו).

דף כב

'כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו...' – כי הכעס הוא שורש היצר הרע, שורש לכל העבירות. ועל ידו יכול לבוא לכל מיני חטאים שע"כ שולטים בו בו כל מיני גיהנם (עפ"י פרי צדיק ראה א).

'אמר ליה לעולא: יאות עבדי? אמר ליה: אין. ופרע ליה בית השחיטה... נפשך הצלת.' אף על פי שאסור להציל עצמו בחיי חברו, ואם כן הלא באמירה זו קירב את מותו של חברו? – יש לומר הואיל וחברו עומד למות, מותר להציל עצמו מסכנת חיים ע"י מניעת חיי שעה מחברו. ויתכן שאפילו ע"י מעשה מותר הדבר במקום סכנה, ולא רק בגרימה ע"י אמירה (עפ"י תפארת ישראל סוף יומא וכ"כ שם בקיצור ריש פאה).

ובמאירי מבואר שפריעת בית השחיטה לא עשתה דבר אלא הראה עצמו כשמח במה שעשה, ומחזקו שיפליג הדבר לפרסמו. ויש לדייק מלשונו [ובמקום סכנת עצמו מיהא מותר אחר שאינו מסייע ממש ולא נותן עצה] שאסור לסייעו ולייעץ לו אפילו במקום סכנה, ורק לחזקו ולשבחו לאחר מעשה מותר במקום סכנה.

'א"ל נפשך הצלת' – שבמקום סכנה אין איסור להחניף לעוברי עבירה (עפ"י תוס' מא סע"ב, ומוכח במג"א קנו בסופו ובשו"ע הגר"ז שם יח).

וע' מגורת המאור (כלל ג סוף ח"א, סי' מה) שאם יתיירא שיזיקוהו מותר להחניפם כדי שלא יהרגוהו. ואילו לעיל (סו"ס"י מד) כתב שראוי לירא את דבר ה' למסור עצמו בסכנה ואל יכבד על ראשו עון פלילי כזה כי אין לנו גדול מהמלך, ועם כל מוראו ידענו מה שאו"ל שנתחייבו ישראל על שהחניפו לאגריפס. ושמה מדת חסידות היא, או אין מדבר שם בסכנת נפשות.

ואולם בשערי תשובה לרבנו יונה (קפח) כתב 'חייב האדם למסור עצמו לסכנה ואל ישיא את נפשו עון אשמה כזאת...! משמע שחיוב מדינא ואף בסכנת נפשות. ובספר יד הקטנה (הלכות דעות י) כתב לחלק בין סכנה קרובה לחשש סכנה. ועוד כתב שבעבירה מפורסמת [כמעשה דאגריפס] אסור להחניף גם בסכנה ממשית מפני חילול השם. ושמואל יש לחלק בין מעשה חנופה מיזמת האדם שעושה כדי להציל עצמו, וזה אסור משום חילול השם, ובין מצב שהגכרי מאיים גם עליו ושואלו אם עשה כדן כהיא דעולא, שמותר להשיבו בחיוב כי אין זו צורת חנופה המחללת שם שמים שהרי ניכר שעושה כן רק בגלל הסכנה, שלא כהיא דאגריפס שלא נתבקשו לומר לו 'אחינו עתה'.

'... קא תמה רבי יוחנן: מכדי כתיב ונתן ה' לך שם לב רגז – בבבל כתיב? אמר ליה: ההוא שעתא לא עברינן ירדנא' –

'הרי דלב לרגוז ולכעוס הוא מיוחד לחו"ל ולא לארץ ישראל, והטעם כי במקום קדושה אין כעס שורה רק במקום שריית טומאה, ובמקום קדוש אין רגוז וכעס, וכמו למעלה במחנה קדושים נאמר 'כלם אהובים כלם ברורים' אין ביניהם שנאה ותחרות, וכן למטה במקום קדוש אין כעס, ולכך לב רגז בבבל כתיב כי שם אין קדושה כל כך, וכן השיבו האי שעתא לא קעברו הירדן, ופרש הר"ן ז"ל כי הרבה קדושות שלא נתקדשו בו ולמיעוט קדושה מתרבה הכעס שהוא מרכבת סטרא אחרא ר"ל...

וכן תמיד, כל המקודש מחברו – אהבה יותר מחברו ואין ביניהם כעס כלל. וירושלים מקודשת מערי ישראל, אף הכעס בפחות באנשי ירושלים, והיתה האהבה עזה ביושבי ירושלים ולכך אמרו (סנהדרין ז.) לא אמר אדם לחברו צר לי המקום בירושלים, כי כדהוי רחימתן עזיזא וכו'. ואם כן נמצא הרגז סמוך לירושלים הרי זה בחזקת שאחד מאנשי חוץ לירושלים הרגז, כי בירושלים נתמעטה מאד מדת הכעס והיה לרוב קדושה רוב אהבה וחיבה, ולאין ספק שאינו מאנשי ירושלים ולכך אין מביאין עגלה ערופה... אבל כאשר גבר בעונותינו הרבים החטא ונסתלקה השכינה וגבר סטרא דמסאבותא, ובעונותינו הרבים ביותר סביב הקדושה יתהלכו רשעים וגברו כחות החיצונים, והיה במקום קדושה ואהבה – כעס, וכמו שאמרו 'כהנים קפדנים הם', וכהן הוא מסטרא חסד ורחמים גמורים ואין בו כעס כלל, כאהרן רודף שלום, אבל בעונותינו הרבים נהפך הכל מקצה אל קצה...

ולכך אמרו (סנהדרין כד) על תלמידי חכמים בארץ ישראל 'נועם' ועל תלמידי חכמים בבבל 'מחבלים', ולכך תפלתנו שישים משכנו בתוכנו וישפת לנו שלום, ולכך אומרים 'ולמקללי נפשי תדם' שהוא למעט מדת כעס וחרון כי אם אהבה, וזהו לאות על קדושה. ולכך בערב יום כפור שהוא הכנה ליום הקדוש והנורא – צריך מחילה זה לזה, וביטול הכעס ורובי אהבה נעשה לאות כי הוא יום קדוש לאדוננו... (מתוך יערות דבש דרוש א).

'...גם כאן הביאור הוא, שענינים הללו לפי המדרגות נאמרו; בדורו של ר' יוחנן, אפילו הרוצחים היו במדרגה כזו שבבואם לארץ ישראל הוגבלה אצלם אפשרות הכעס, שלא יוכל להגיע עד כדי רציחה. מה שאין כן בדורנו אנו שנתמעטו הלבבות עד שפל המדרגה של עקבות דמשיחא. ובאמת, גם בדורנו אנו מוצאים בחינת מנוחה וביטחה נפשית בארץ ישראל יותר מכלל הארצות. בעינינו ראינו שבשעה שבכל הארצות חרדו בשנים האחרונות מפחד מלחמת עולם חדשה, חס ושלום, ורבתה המנוסה ממדינה למדינה, למקום שנראה בטוח יותר, לא יצאו מארץ ישראל אלא אודהי תענוגות-עולם-הזה שחפשו במקומות אחרים; אבל מפחד מלחמה לא ברח איש,

כי הפחד לא שלט בארץ ישראל, ותהי לפלא שהרי לכאורה יש לחשוש הרבה יותר בא"י מבמקומות אחרים. והננו רואים עוד דבר פלא: בארץ ישראל בוטחים בנסים, שנוכל לעמוד אפילו נגד ריבוי שונאינו, ואפילו כאלה שלא זכו לאור האמונה והמה תועים בדעות; אם כן בטחון זה מנין? אלא שזו היא מברכות הארץ אשר ברכה ה'" (מכתב מאלהיו ח"ג עמ' 591).

כתב הר"ן: 'זעבר הירדן לא נתקדש להבאת העומר ולמקצת קדושות'. כבר ציין הגרעק"א לדברי רש"י (בסנהדרין יא: ומנחות פג:): שטובר מביאים עומר מעבר הירדן. וכן נראה מדברי הרמב"ם (קידוש החודש ד, ג, ד) – כן הוכיח החזון-איש (ערלה יג, ב). עוד הוכיח (שם סק"א) שאף הר"ן לא כתב כן לענין ערלה ושביעית שנוהגות הן אף בעבר הירדן. וציידד לפרש שכוונת הר"ן לומר שלא החשיבה התורה את כניסתם לעבר הירדן המזרחי ככניסה לארץ ממש, שלא נתחייבו אלא כשעברו את הירדן, ולעולם דינו כא"י גם לענין עומר.

ובמשך חכמה (אמור כג, י) הביין דברי הר"ן כפשוטם, וכתב לדייק (עפ"י דרשת הספרי במק"א) כדבריו מלשון אשר אני נותן לכם – שבא למעט עבר הירדן, שנטלוהו בעצמם. [ואין זה דרש גמור אלא רמז, שהרי גם בשביעית כתוב כן – ריש בהר – ולכו"ע נוהגת שביעית בעבר הירדן, כמו שהוכיח החזון"א]. יש מי שכתב שאין מחלוקת בין רש"י להר"ן, כי שני 'עבר הירדן' הם (משכיל לאיתן, מובא בשלמי נדרים כאן. וע"ע מש"כ בקרן אורה ובחידושי בתרא. וע' באריכות בתשובות רשב"ץ ח"ג).

(ע"ב) 'אלמלא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד'. הגם שהלכות רבות נלמדו מספרי נביאים וכתובים, כדיני תפילה ואבלות ועוד – כבר כתב הרמב"ן (בסהמ"צ שרש שני) שהלכות אלו כבר נמסרו בהלכה למשה מסיני שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר, ולכן גם ללא הספרים היינו יודעים אותם במסורת כשאר תורה שבעל-פה (הר"ן היות)

בבאור מאמר זה באריכות, ע' בספר 'ליקוטי מאמרים' לר"צ הכהן (נדפס בסוף ספר דברי סופרים), בתחילתו.

'משתבח ליה רבא לרב נחמן ברב סחורה דאדם גדול הוא. אמר לו כשיבא לידך הביאהו לידי... איקפד רב נחמן...' בהרבה מקומות מובא בגמרא כיוצא בזה, שהיו משבחים לאחד בגברא רבה, ובהמשך אירע דבר שפגם בכבודו. אולי רצו חכמים לרמזנו בכך שאין להפליג יותר מדי בשבח אדם, שעלול מתוך שבחו לבוא הדבר לידי גנות ע"י פתיחת פנקסו ומשמוש במעשיו.

'השתא דאיקפד רב נחמן אדעתא דהכי לא נדרי ושרא לנפשיה' כלומר מצא פתח לעצמו ובא לפני רב נחמן או לפני אחרים ואמר להם פתח זה והתירוהו. ואין זו פתיחה ב'נולד' – שכן דרך הרב להקפיד על תלמידו כשמטריח עליו (פירוש הרא"ש).

*

'נדר קרוב ל'נתר'... כדרך ש'נתר' מורה על העובר בגופו אל מטרה רחוקה מתוך דילוג על הרווח שבינתיים, ו'נטר' – על העובר במחשבתו אל אותה מטרה, כן כל 'נודר' משים את עצמו בנקודת זמן שטרם באה והרי הוא קובע מה יעשה בה. והשוה את המליצות בלשון חז"ל 'קפץ ונדר' 'קפץ ונשבע'.

ודוקא משום כך, משום שהוא מקדים את העתיד הלוט בערפל, נקרא הנודר 'חוטא'. הן קשה הדבר למדי לסקור ולהעריך יפה את הרגע שבהווה ולמלא את חובותיו באמונה. מצוה ומעשה טוב שנתחייב לעשותם ברגע הבא, ניאלץ לקיים גם בלא שגמרנו בלב, ובנדר. יהיה אסור לנו לעשות עוול למרות שנדרנו. נדרים מיותרים אפוא בין להרע ובין להיטיב. נשארים רק דברים חסרי ערך, אך יהיה זה יותר מסכלות, להעלות דבר חסר ערך לדרגת חובה רצינית, ועוד נוסף על כך – לעתיד הנעלם. רק במקרים יוצאים מן הכלל, בשעת צרה, כאשר, כמו כאן (בנדרו של יעקב בצאתו לחרץ) אין מקדימים את העתיד אלא היפוכו של דבר, הרגע בהווה כה גדול עד שהוא נעשה יסוד ובסיס לחיי העתיד, רק אז הנדר מותר וגם למצוה ייחשב. ע' בראשית רבה ע"א. (מתוך פירוש רש"י הירש בראשית כח,כ-כא)

*

הנודדים מתוך צער ותגר והקפדה כרוב הנודרים בזמננו – זו היא כוונה בלתי רצויה, ומתחרטים בנקל, אבל הנודדים על צד הכוונה המועילה, בראותם נמשכים אחר התאוות מתכוונים להכניע יצרם שלא ישתקעו ברוע מעשיהם – הוא נדר נבחר ונאות, ועל כיוצא בזה אמרו 'נדרים סייג לפרישות' (פתיחת המאירי למסכת אבות).

'נדרים להמון עם, הוא קלקול, כמ"ש כל הנודר כאילו בנה במה, אבל לפרישות הוא שומר, וגנזי מטמוני שבירת התאוה מונחים בתוכה, וכענין רבי יוחנן שאמר אהא בתענית וכו'. והנה מחשבת מועלת לדברי תורה, וכל שכן נדר, ולבד שלא יועיל – יזיק עוד, אך למי שהגיע למדרגת הפרישות – טוב ויפה הוא (רוח חיים אבות ג'ג).

*

'... אחשוב כעין חובה לחוות מה שבלבי מה שראיתי במכתבו דרך אגב. לשון סהדי... אנחנו חושבים לשון זה מאביזריהו דשבועה [ע"י נדרים כ"ב ב'] והזכרה דברים כאלו נתחנכנו לחשבם לחמורות שבחמורות [כמבואר באגרת הגר"א ז"ל] מלבד שנהגו להחמיר בשבועת אמת כמבואר בתשובת ח"ס, עוד זה יוצא מדיבור בנחת שְׁנָאָה לחכמים, וגם הוא הערה להרגש בדברים של מה בכך...' (מתוך מכתב החזון-איש, קובץ אגרות ח"א קצג).

דף כג

'אדעתא דמחי לי קצרא לא נדרי. ושריה... אילו הוה ידעת דעברת על דעתך ומנסבא לה לקריבה מי אדרתה... ושרייה'. יש לשמוע מכאן שאפשר להתיר את הנדר בפתח שאינו שייך לגוף הנדר אלא למאורע שארע בעקבותיו. וכמו שכתב הרא"ש (בפסקיו אות ה) שהעובר על נדרו אפשר להתיר לו מחמת שירא מעונש נדרים ובודאי שמתחרט מעיקרו בשל כך.

ו'לאו' שלנו צדק (עפ"י שבלי הלקט ש"ז. יש לעיין בכגון 'איני פוחת מסלע' בלא נדר, האם גם בזה צריך כפרה משום הן צדק או כיון שכן הדרך מותר לכתחילה).
ב. אף רב אסי לא אמר צריכים שאלה אלא בעם הארץ, כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים (רישב"א. ובוה מובן הלשון 'התירו חכמים' – בתלמיד חכם. ואחרונים תרצו הלשון לומר שהתירום בקל, שפותחים בחרטה בלא פתח אחר (שלמי נדרים), או בגולד. שיטמ"ק).
ג. כדן הנדרים כן דין השבועות בארבעת הנדרים (עפ"י פיה"מ לרמב"ם; רישב"א; רשב"א כה: תורי"ד כד: וכן הביאו מהירושלמי, שכשם שנדרי זרוזין מותרין כך שבועות זרוזין מותרים). ומדברי הרמב"ם בהלכותיו דקדקו שנדרי זרוזים אסורים. והובאו שתי הדעות בשלחן ערוך. ובירושלמי (כגרסת הרשב"א) מבואר שהפירות מותרים אבל לוקה משום שבועת שוא (וע' קר"א כה:).

ב. נדרי זרוזין כיצד, היה מוכר חפץ ואמר 'קונם שאיני פוחת לך מן הסלע' (ארבעה דינרים) והלה אומר 'קונם שאיני מוסיף לך על השקל' (שני דינרים) – שניהם רוצים בשלשה דינרים.
בתחילה רצו לפרש הטעם שאינם חלים, משום שצריך 'הפלאה' ובירור לחלות הנדר, והרי כאן הנדר תלוי בתנאי (ר"ן ועוד). והסיק רבא שאפילו אם אין צריך 'הפלאה' מותר שהרי לא נדרו בדוקא אלא כדי לזרוז זה את זה (שכן דרכם של מוכר ולוקח. ומשום כך אין נקראים 'דברים שבלב'. ראשונים).
א. אם מעמידים דבריהם לומר בדוקא נדרנו – צריכים התר חכם [אבל לדעת המצריך הפלאה ובירורות נראה שמוותר. וכ"מ בתוס' סד"ה רבא]. ואפשר שפותחים לו בכך שאילו היית יודע שלא היה נותן סלע, כלום היית נודר (עפ"י ר"ן כג. וע"ש באילת השחר. ובאופן שמעמיד דבריו, אעפ"י שהיה בלבו לידור בתנאי מסוים או לזמן מוגבל – משמע שאין לנו לילך אלא אחר פיו. עפ"י איה"ש כד.). ואם היה בדעתו לאחד מן הלוקחים בדוקא ולאחר שלא בדוקא – כיון שבטל אצל זה בטל אצל זה (ירושלמי, מובא בר"ן).
וכל שבמעמד הראשון לא חזרו בהם, הרי גילו דעתם שנדרו בדוקא ושוב אינם יכולים לפחות או להוסיף במעמד אחר (רשב"א, נמוקי יוסף).
ב. היה בדעת המוכר על שלשה דינרים, רשאי למכור בפחות משלשה שהרי אלו דברים שבלב, אבל אינו רשאי למכור בשקל כדברי הלוקח. וכן הלוקח אינו רשאי בסלע, שהרי זהו עיקר משמעות נדרם. ויש מי שאמר שאפילו כלפי זה לא חל הנדר ורשאים (ר"ן. וכדעה אחרונה נקט הרישב"א וכן הביא בשם מורו. וכן משמע בפירוש הרא"ש, ממה שכתב ב'קונם טיפת צונן' שמוותר גם בשתיה מרובה כיון שלא הוציא בשפתיו, הגם שבלבו נתכוין לכך. אך י"א שכוונת הרא"ש דוקא על אכילה חוץ לביתו ובמוכר 'ביתך'. ע' מהרי"ט נה ובשלמי נדרים).
נסתפקו בגמרא כאשר נדר זה ביותר מסלע וזה (פהרא"ש: או זה) בפחות משקל (שנחתו לדקדק הסכום, כגון סלע ופרוטה. לשון אחרת: שההפרש ביניהם רב, שמא בדוקא נדרו. ר"ן. והרשב"א והרישב"א והמאירי נקטו כסברא השניה. ונפ"מ לכל הפרש רב כיו"ב), ורצו לפשוט שגם זה בכלל 'זרוזין', ודחו.
יש אומרים: כיון שלא נפשטה הבעיה, נוקטים לחומרא (רמב"ן רשב"א ור"ן). ולדעה שצריך 'הפלאה' משמע שמוותר וכנ"ל. ויש שכתבו להקל (עפ"י ר"א מן ההר ומאירי).
אופן נוסף של 'נדר זרוזין' – להלן כג-כד.

דפים כא – כב

כו. כיצד מתיר החכם את הנדר? האם די בחרטת הנודר כדי להתיר?

אמר רב יהודה אמר רב אסי: אין חכם רשאי להתיר אלא כעין ארבעה נדרים. סבר אין פותחין בחרטה אלא בפתח (המוכיח מתוכו שהוא נדר טעות, כלומר אילו נתן לבו בשעת הנדר על אותו דבר, לא היה נודר. ר"ן). וכן מסופר על רבן גמליאל, וכן רבי יוחנן ורבי ינאי סבא שהתירו נדרים על ידי פתח, 'אילו ידעת כך וכן, כלום היית נודר?!' וכשהשיב הנודר בשלילה – התירו.

ואילו רב הונא התיר נדר לאדם אחד כששאלו 'לבך עליך?' (– האם לבך היה מיושב עליך בשעת הנדר. וי"מ: האם לבך עדיין עליך ורוצה אתה בנדר עד עכשיו אלא שמיום זה ואילך אתה מתחרט. ר"ן ועוד) וענהו בשלילה. וכן שנה רבי יהודה בברייתא. וכיוצא בזה התיר רבי אסי לאדם שבא לפניו ושאלו אם תוהה על נדרו מעיקרא. וכן רבי אלעזר שאל 'האם רוצה אתה את הנדר (עד עתה. ר"ן)' ואמר לו: אילו לא היו מרגיזים אותי לא הייתי נודר (ולפיכך אני מתחרט על שנדרתי מעולם. ר"ן), והתירו. רבה בר רב הונא היה אומר לנודר: אילו היו עשרה בני אדם שיפייסוך באותה שעה, האם נדרת? א"ל: לא. והתירו. וכן שנה בברייתא רבי ישמעאל ברבי יוסי בשם אביו.

פירשו הרשב"א והר"ן שענין זה עדיף מחרטה שהרי מתברר יפה מתוך כך שלא היה רוצה בנדר מעיקרא, ומכל מקום הוא גרוע מפתח משום שלא היו עתה עשרה בני אדם שיפייסוהו (וע' בב"ה רכח בשם סמ"ק).

ויש מפרשים שמדובר שעכשיו מפייסים אותו העשרה, והרי זה פתח גמור. וגורסים 'קסבר אין פותחים בחרטה' (עפ"י רש"י ריטב"א ופירוש הרא"ש; יו"ד רכח, ז. ולפי"ז אם אין עשרה אין פותחים לו כן. עב"י שם. וכן האריך בתור"ד).

אמר רבא אמר רב נחמן: הלכה, פותחים בחרטה.

[ואעפ"י כ לא פתח רב נחמן לרב סחורה בחרטה כי הכיר בו שבא לפניו כדי למצוא לו פתח שהיה מחמיר על עצמו שלא להיות ניתר בחרטה (ר"ן), או ראה בו מתוך כך שלא היה מתחרט מעיקרא (ערשב"א ותוס' ותור"ד). ויתכן שהיה זה דבר מצוה ולא רצה להתחרט מעיקרא כדי שלא לאבד שכרו. ער"ן].

א. כן פסקו הרמב"ם הר"ף הרא"ש והרמב"ן [וכתב שכן הוא מנהג החכמים עתה] הריטב"א ועוד. ובין בנדר בין בשבועה, מדין הגמרא פותחים בחרטה (ר"ן).

ואולם רבנו האי גאון ז"ל החמיר בנדרים שלא לפתוח בחרטה אלא בפתח גמור כעין ארבעה נדרים. והחמיר עוד בשבועות שאין מזדקקים בהם כלל אלא כאשר הזדמן שיש בדבר תיקון או מצוה כגון עשיית שלום בין איש לאשתו וכגון שלום הקהילה – באלו מזדקקים ופותחים בפתח הנוכר. והרב אל-ברגלוני החמיר אף בנדרים שאין להתירם אפילו בפתח אלא לדבר מצוה [ואין הדברים אמורים בהפטר בעל, שבה לא החמירו] (ר"ן). וכדעה אחרונה הביא הרמב"ן מ'רבנו הגדול'. וכ"כ בשם הגאונים שלא מדינא דגמרא – ע' ברי"ף בסוף המסכת ובמאירי; אוצר"ג עמ' 91 ועוד).

ובתשובת רב האי המובאת ברשב"א מבוואר שבנדרים לכל הדעות פותחים בחרטה, ולא נחלקו אלא בשבועות. וצ"ע.

ב. יש אומרים, שלפי הדעות [או באופנים] שאין פותחים בחרטה, אנו איננו פותחים לו אבל אם הוא בעצמו יבקש חרטה – מותר (רשב"א כ בשם רב שרירא ורב האי. ולכאורה זהו כפרש"י שהנידון הוא האם החכם פותח. וכ"כ הבי"י (רכח) בדעת הרמב"ם).

ג. גם לדעת האומרים פותחים בחרטה, דוקא בחרטה דמעיקרא ולא כשמתחרט על הנדר רק מכאן ואילך (ראשונים). ועל כן ראוי לחכם לבדוק את חרטתו של הבא לישאל אם היא למפרע או מיכן ואילך (תור"ד). ויזהר הנודר שלא יאמר שמתחרט מעיקרו אלא אם כן הוא ברור לו שהיה רוצה שלא נדר מעולם, שאם לא כן אין ההתרה התרה והוא באיסור נדר כל ימיו (שלחן ערוך יו"ד רכח, ז).

- ד. אם אינו מתחרט צריך לבקש לו פתח, לומר אילו היית יודע דבר זה לא היית נודר ונמצא הנדר נעקר מעיקרו. ויש אומרים שלאחר הפתח חוזרים ושואלים אותו אם מתחרט (י"ד שם). ונהגו להחמיר לעשות מן החרטה פתח, שלאחר שאומר שמתחרט מעיקרא אומרים לו אילו ידעת שתתחרט כלום נדרת והוא אומר לא ואז מתירים לו (רמ"א שם). לדברי הט"ו עדיין אין יוצאים בזה ידי הדעה המחמירה להצריך פתח וטעם לחרטה, וכל הרוצה לעשות מן המובחר יעשה כן. ולדעת הש"ך די בכך ואין צריך פתח אחר).
- ה. צריך עיון במי שנדר לזמן ממושך ועתה מתחרט רק מכך שנדר לזמן ארוך ולא לזמן קצר (שלמי נדר ז).
- ו. יש מי שכתב שנדר הניתר בפתח אין צריך התרה מדין תורה אלא מדבריהם מפני שהטעות אינה ברורה כל כך (עפ"י שו"ת המבי"ט ח"א צח – לפי הר"ן. וע' גם במאירי וברשב"א כאן בשם מפרשים וברשב"א לעיל ט. וע' בשו"ת מהרי"ט ח"ב כו שהקשה על כך. והכריע שבפתח לשעבר נותר מהתורה בלא התרה. וע' גם באור שמח גזירות ג, יד).
- י"א שבנדר של פתח, החכם אינו 'מתיר' אלא כמורה התר והנדר הוא שמוטר מאליו – ע' צפנת פענח שבועות ו; העמק שאלה ויצא כג.

דף כב

- כז. א. האם פותחים לנודר בחומר ענין נדירת נדרים, שמא אילו היה יודעו לא היה נודר?
ב. אלו ממאמרי החכמים בשלילת הדרת נדרים הובאו בסוגיא?
ג. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בגנות הכועס ובעונשו?
ד. האם נזקקים להתיר שבועתו של הנשבע בשם?

א. אף על פי שרבי ינאי סבא פתח לנכדו 'אילו היית יודע שפותחים פינקסך וממשמשים במעשיך, האם נדרת?!', אנו אין פותחים בכך. גם לא בפתיחת רבן גמליאל לאותו סבא ב'כל הבוטה ראוי לדוקרו בחרב', ובמאמר שמואל שהנודר נקרא רשע אעפ"י שמקיימו. וכן אין פותחים במאמר 'הנודר כאילו בנה במה והמקיימו כאילו מקריב עליו קרבן' – כדברי רבא, אבל לאביי פותחים. לדברי רב כהנא, אביי ורבא נחלקו בסיפא אבל ברישא לדברי הכל פותחים (שאינן זו עבירה גדולה כל כך ואם אינו מתחרט לא יתבייש לומר זאת). ולדברי רב טביומי נחלקו ברישא אבל בסיפא לפי כולם אין פותחים. והסיקו הלכה שאין פותחים לא ברישא ולא בסיפא.

בכל אלו הואיל ויש בהם איום על הנודר, אין פותחים (שמא מפני הבושה ישקר ויאמר שעל דעת כן לא נדר, ובאמת אינו כן).

לדעת רבי מאיר (סה): פותחים בכל כיו"ב, אבל חכמים חולקים (עפ"י תורי"ד).

מי שעבר על נדרו, לדברי הרא"ש (בפסקיו אות ה) יש לו פתח ע"י שאנו יודעים שמתחרט מעיקרו כדי להנצל מהעונש. [וכן יראה מהנוסח שרגילים לומר בערב ראש השנה: 'כי יראתי בן אכשל ונלכדתי ח'ו בעון נדרים' (שלמי נדר ט). וכן משמע לכאורה מסוגית הגמרא כג. (שם לא)]. ומרבנו תם נראה שנקט שאין זה פתח. וכן הורה המאירי למעשה. וכן נקט הט"ו (י"ד שם) שגם סק"ב לעיקר [שאם כן לעולם ייפטר הנזיר או העובר על הנדר מעונש שהרי ודאי מתחרט]. ועוד כתב שם שאין נחשב פתח של חרטה רק אם הוא בא מחמת הנדר עצמו, אבל לא בגלל אירוע אחר כגון שהפריש תרומה ונתערבה בחולין.

ב. הנודר נדרים, פותחים פינקסו וממשמשים במעשיו (רבי ינאי סבא / רבא. ואחר נדרים לבקר. רבי אבא).

כל הבושה (בנדרים) ראוי לדוקרו בחרב (יש בוטה כמדקרות חרב, ולשון חכמים (המתירים לו) מרפא. רבן גמליאל).

רבי נתן אומר: הנודר כאילו בנה במה, והמקיימו כאילו מקריב עליו קרבן (שמוסיף איסורים על מה שאסרה תורה, בדומה למקריב בשעת איסור הבמות כסבור מצוה הוא עושה, ובאמת הוא פשע כענין שאמרו בירושלמי 'לא דייך במה שאסר תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים?!'. ר"ן).

הנודר נקרא רשע אעפ"י שמקיימו (שמואל. וסייעו רב יוסף מהמשנה. ולמדו 'חדלה' 'חדלה' מהנאמר ברשעים (רבי אבהו). ולהלן (עז): אמרו: 'נקרא חוטא'. ובשו"ע הביא שתי הלשונות. וע' ידות נדרים). יש אופנים מסוימים שמותר לידור בהם, כמו בעת צרה (ע' לעיל ט-ז). וכן נודרים במקרים מסוימים לצורך כמותה שאמרו 'נדרים סייג לפרישות' (ע' בלשון הרמב"ם סוף הל' נדרים ובפ"א הכ"ז). וכן מצינו לאביי (כג.) שהדיר אשתו לצורך מסוים – כדי שלא תשיא בתו לקרובה (ע"ש באילת השחר). וע"ע במובא לעיל ט-י.

ג. כל הכועס;

– כל מיני גיהנם שולטים בו (והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך. רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן). ולא עוד אלא שהתחתונות (מחלת מעיים, טחורים) שולטת בו (ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש – איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש הוי אומר אלו התחתונות).

– אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו (רשע כגבה אפו בל ידרש, אין אלקים כל מזמותיו. רבה בר רב הונא).

– משכח תלמודו ומוסיף טפשות (כי כעס בחיק כסילים ינוח; וכסיל יפרש אולת. רבי ירמיה מדיפתז). [כיוצא בזה אמר ריש לקיש (בפסחים טו): כל הכועס, אם חכם הוא – חכמתו מסתלקת ממנו...].

– בידוע שעוונותיו מרובים מזכותיו (ובעל חמה רב פשע. רב נחמן בר יצחק).

ד. אמר רבי אסי: אין נזקקין ל'אלקי ישראל' חוץ מ'קונם אשתי נהנית לי שגנבה את כיסי ושהכתה את בני' ונודע שלא גנבה ושלא הכתהו. ובמעשה שבא לפניו הורה רבי אסי שאילו היתה שבועה בכינוי – היה מזדקק להתיר, אבל הואיל והיה הנדר ב'אלקי ישראל' – נמנע (עפ"י ר"ן ורא"ש).

א. הטעם שאין נזקקים לכך, כיון שהחציף פניו להזכיר השם (פהרא"ש), וכדי שלא יהא אדם פרוץ בכך ושמא יבוא לידי שבועת שקר (תורי"ד).

ומכל מקום בדיעבד שהתירוהו – מותר, וכדברי בית הלל (להלן כח.) שיש שאלה בשבועות (עפ"י ר"ן).

ב. יש מפרשים דברי רבי אסי שלשבעה אין נזקקים כלל, אף בלא הזכרת השם, משום חומר 'לא ינקה', ואילו בנדר אין נזקקים אם הזכיר שם (עפ"י ריטב"א. וע' בשני תירוצי התוס' להלן כח. ד"ה וב"ה).

לדברי רב אשי (כת.), לדעת בית שמאי אין שאלה בשבועה. וזהו מדרבנן (ר"ן). וכן מדויק מלשון הרא"ש בפירושו (שם). ואילו מדברי הריטב"א משמע שדין תורה הוא, שסוברים שדרשת 'לא יחל דברו' – אבל אחרים מוחלים לו, אמורה רק בנדרים הקלים ולא על שבועה החמורה.
ג. יש שאינם גורסים 'ונודע שלא גנבה...' כי באופן זה אין צריך שאלה כלל אלא מדובר שגנבה ומ"מ מזדקקים משום שלום בית (עפ"י רא"ש וריצב"א). ויש מקיימים הגירסה ובמעמיד דבריו לומר אעפ"כ בדעתי היה להדיר (עפ"י רשב"א). והטעם שמזדקקים כתב, משום שלום הבית. והר"ן כתב משום דאיכא תרתי; שלום בית וכעין נדרי שגגות). ויש מפרשים אפילו בשאינו מעמיד דבריו, וסובר רבי אסי כרב אסי שנדרי שגגות צריכים התר, ורק בכגון זה שהוא כטעות מזדקקים (עפ"י ריטב"א, שיטמ"ק).

ורבא אמר רב נחמן: הלכה, מזדקקים ל'אלקי ישראל'.

הנהיגו הגאונים שאין מזדקקים ל'אלקי ישראל' אלא כעין 'קונם' אשתי נהנית לי שגנבה...'.
דבר המוכיח אבל לא בפתח-חרטה שאין אדם שיש בו כח לפתוח פתח לשבועה. ויש שנראה מדבריהם שאפילו לשבועה בכינוי אין מזדקקים אלא בפתח גמור ולדבר מצוה ותקנה כגון עשיית שלום (ערשב"א וש"ד). וכמה ראשונים סוברים להלכה שמתירים שבועות אעפ"י שיש בהם הזכרת השם כנ"ל, ואפילו בנקיטת חפץ, ואף בחרטה פותחים (רמב"ן).

דף כג

כת. א. האם פותחים ב'נולד'? מה בכלל 'נולד' ומה לא?

ב. המדיר את חברו אם יעשה דבר מסוים, ועשאו – האם פותחים לו בכך שאילו היה יודע שיעשה הדבר לא היה מדירו?

א. אין פותחים ב'נולד', כלומר בדבר / במצב חדש שנוצר לאחר הנדר באופן לא צפוי, אבל דבר המצוי לקרות אינו 'נולד' ופותחים בו, כגון מה שפתחו בכך שהצטער החכם או הקפיד על הנודר שלא מצא פתח. וכן אמר רבינא [בתשובה לשאלת רב אחא מדיפת] אודות מעשה ברבי ישמעאל ברבי יוסי שנדר ונצטערו החכמים למצוא לו פתח ועקב כך הכהו כובס אחד, ואמר 'על דעת שיכני הכובס לא נדרתי' – והתירוהו, שהואיל ומצויים מחציפי פנים בחכמים, אין זה 'נולד'.
[רבי אליעזר (סד) אומר פותחים בנולד. וחכמים אוסרים].

א. משמע שזה שאין פותחים בנולד – מדאוריתא, ואפילו בדיעבד אין מועילה ההתרה (שלמי נדר 1 – עפ"י הגמרא סד:).

ב. אם מחמת הדבר הנולד הוא מתחרט מעיקרו על הנדר – הרי מתירים לו בגלל החרטה (רמ"א יו"ד רכת, יג. ונראה טעמו כי אף שהסיבה לחרטתו אינה מצויה, אין לנו להתחשב בסיבה המביאה לחרטה והרי החרטה עצמה מצויה. עפ"י מנחת שלמה; הליכות שלמה מועדים-א – שלמי נדר 1 יא).

ב. מעשה באחד שהדיר את אשתו אם תעבור על דעתו להשיא את בתו לקרובה, ועברה והשיאתה, ופתח לו רב יוסף את נדרו: 'אילו ידעת שהיא תעבור על דעתך, האם היית נודר' והשיבו בשלילה, והתירו. וכן הוכיחו ממה שהתיר רבי יוסי נדר שהדיר אדם את אשתו מלעלות לרגל ועברה על דעתו ועלתה, בפתחו 'אילו היית יודע שעוברת על דעתך ועולה לרגל, כלום הדרתה'.

א. כתב המאירי: דוקא בכגון אלו שדומים לנדרי זרוזין כי לא נדר אלא כדי להניא את הזולת,